Eugen J. Pentiuc, *Hearing the Scriptures: Liturgical Exegesis of the Old Testament in Byzantine Orthodox Hymnography*, New York: Oxford University Press, 2021, XIX + 429 p., ISBN: 978-0-19-023964-0

Așa cum indică în titlu, părintele Eugen Pentiuc supune atenției cititorilor o lucrare tradițională și totodată inedită; tradițională, pentru că Sfânta Scriptură a fost interpretată în cultul Bisericii cu multe secole înainte de a exista o interpretare academică a ei; inedită, pentru că în ciuda potopului de literatură exegetică din epoca modernă, se cunoaște prea puțin despre interpretarea biblică în imnografia bizantină. Despre modul în care Părinții Bisericii au folosit Biblia s-a scris mult; există, în schimb, mult mai puține studii care analizează folosirea Scripturii în cântările liturgice. Imnografia bizantină a fost studiată mai degrabă de cercetători activi în domenii teologice precum bizantinologia, liturgica și muzica bisericească. Majoritatea acestor contribuții au analizat aspecte referitoare la apariția genurilor imnografice, locul lor în cadrul serviciilor religioase, dezvoltarea și evoluția lor în cultul bizantin, relația lor cu literatura omiletică a primului mileniu sau studii despre figuri notabile de imnografi bizantini. Cercetătorilor biblici moderni, imnografia bizantină nu le-a suscitat un interes deosebit.

În introducere, Pentiuc precizează că scopul cărții îl constituie cercetarea „exegezei liturgice". Modul în care imnografii bizantini au întrețesut texte, evenimente, imagini și personaje biblice constituie o provocare pentru cititorii și ascultătorii textelor imnografice. În primă instanță, Pentiuc și-a propus să găsească referirile din Vechiul Testament în imnografia bizantină ortodoxă, un demers care implică o identificare dar și o selecție a imnurilor care merită o analiză aprofundată. Al doilea scop al autorului a fost cel de a identifica trăsături cheie și procedee hermeneutice caracteristice ale exegezei liturgice în comparație cu „exegeza discursivă" – termenul prin care Pentiuc desemnează metoda interpretativă a Părinților Bisericii. Volumul imens de texte imnografice l-a determinat pe autor să își restrângă aria de cercetare asupra imnurilor din Săptămâna Mare.

Desigur, analiza acestor texte imnografice necesită o introducere în contextul lor eclezial. În consecință, Pentiuc prezintă mai întâi un istoric al celebrării Paștelui și Săptămânii Mari, de la cele mai timpurii atestări, trecând prin sinteza bizantină, până la structura actuală a serviciilor ortodoxe din această perioadă liturgică. În prezentarea istoricului ritului bizantin, Pentiuc se sprijină pe lucrările unor cercetători cunoscuți, precum Robert Taft, Alexander Schmemann, Harald Buchinger, Paul Bradschaw, Alkiviadis Calivas și alții. Săptămâna Mare, a cărei celebrare își are originile în Ierusalim, la mijlocul secolului al IV-lea, a devenit Săptămâna Mare bizantină printr-un proces lung și complicat de sinteză și simbioză între cele două rituri liturgice, palestinian și constantinopolitan. Acest

rit compozit este cel care s-a răspândit în cele din urmă în întreaga lume ortodoxă răsăriteană. Utilă mai ales pentru cititorii profani este explicarea serviciilor divine săvârșite în prezent în fiecare zi a Săptămânii Mari (paginile 20-29). Tot în secțiunea introductivă, Pentiuc a prevăzut o secțiune pentru explicarea principalelor genuri imnografice bizantine pe care le va analiza în continuare: tropar (*troparion*), condac (*kontakion*) și canon (*kanon*).

Secțiunea centrală cuprinde două părți. În prima parte („Hearing the Scriptures through Holy Week Hymns"; paginile 38-281), Pentiuc analizează, în șase secțiuni, cântări din fiecare zi a Săptămânii Mari. Titlul fiecărei secțiuni este sugestiv. De pildă, prima secțiune e intitulată „1. Chastity: Joseph and the Midnight Bridegroom – Holy Monday". Tema zilei este castitatea, pe care patriarhul Iosif (*Fc* 37-50) o întruchipează și la care ajunge după un progres duhovnicesc. În contrast cu Iosif este smochinul neroditor (*Mt* 21:18-22), care trimite la a doua temă a zilei: nerodirea și stagnarea duhovnicească.

Pentru analiza imnografică, Pentiuc alege câteva din cunoscutele cântări ale Deniei: „Iată, Mirele vine în miezul nopții, și fericită e sluga pe care o va afla priveghind..."; „Ziua aceasta luminat aduce începuturile Patimilor Domnului..."; „Iacov plângea pentru lipsirea lui Iosif..." (condac); „A doua Evă aflând șarpele pe egipteanca..." (idiomelă). Fiecare vers e analizat filologic, cu explicarea contextului scripturistic și al semnificațiilor noi pe care imnografii le oferă. Cea mai largă tratare e rezervată condacului (paginile 47-61).

Demersul lui Pentiuc presupune trei niveluri de analiză: se începe cu textul biblic, examinat din perspectivă literară (structură, impact retoric, tehnici compoziționale precum chiasmul și juxtapoziția); urmează o discuție amănunțită despre felul în care imnograful a folosit narațiunea biblică. În final, Pentiuc indică idei ale imnografilor întâlnite anterior în interpretările Părinților Bisericii la istoria lui Iosif (Sfântul Cezarie de Arles, Sfântul Ambrozie de Milan și Sfântul Ioan Gură de Aur). Dacă autorul biblic descrie tânguirea patriarhului Iacov cu ajutorul verbelor *klaiō* și *pentheō*, imnograful alege verbul *odyrō*/*odyromai*. Pentiuc apreciază că prin această preferință lexicală, imnograful introduce conotații teologice și spirituale, încorporând episodul biblic în noua sa matrice liturgică marcată de lamentațiile pentru Patimile lui Hristos. În mod indirect, imnograful propune o tipologie Iacov-Dumnezeu, având ca element comun părintele care suferă pentru pierderea fiului, tipologie observată deja la Cezarie de Arles, Ambrozie al Milanului și Chiril al Alexandriei (paginile 49-50). Tema castității e aprofundată prin referirile din idiomelă, unde Pentiuc aplică aceeași metodă tripartită: analiza textului biblic, identificarea accentelor puse de imnografi, legătura cu exegeza patristică.

Din rațiuni de spațiu, trebuie să mă rezum la simpla mențiune a titlurilor pentru următoarele secțiuni zilnice, deși tratarea fiecăreia este impresionantă prin rigoarea și profunzimea teologică: „2. Loyality: Three Youths in a Fiery Furnace

– Holy Tuesday"; „3. Bravery: A Daring Woman and a Hiding Eve – Holy Wednesday"; „4. Offering: Wisdom's Freely Shared Banquet – Holy Thursday"; „5. Suffering: The Slaughtered Lamb and the Distraught Ewe – Good Friday"; „6. Overcoming: Jonah and the Never-Setting Light – Holy Saturday".

Partea a doua a cărții („Liturgical Exegesis"; paginile 282-318) este rezervată discuției hermeneutice asupra exegezei biblice în imnografia bizantină. Pentiuc nu începe această discuție fără unele clarificări necesare și excursuri ajutătoare. Clarificarea necesară, din perspectiva autorul, se referă la textul biblic utilizat de imnografi. Pentiuc observă că manuscrise complete ale Bibliei din secolele IV-V erau accesibile unui număr foarte mic de persoane. Scripturile nu circulau ca un singur volum în epoca bizantină, ci sub forma de colecții de scrieri selectate din Vechiul și din Noul Testament. Cele mai multe manuscrise păstrate astăzi sunt ale Psaltirii. O circulație extinsă au avut-o lecționarele, întrucât pasaje din scrierile biblice erau citite în cultul bizantin. Din secolul IX și până spre secolul XVI, lecturile din Vechiul Testament erau cuprinse într-un singur volum, numit „Prophetologion". Ulterior, lecturile au fost incluse în celelalte cărți de cult (Triod, Penticostar, Mineie).

Excursul ajutător îl reprezintă analogia – cu totul originală – pe care părintele Eugen Pentiuc o face între exegeza imnografică și arta cubistă (paginile 289-295). Dacă în epoca premodernă pictorii reprezentau realitatea dintr-un singur unghi vizual, în arta cubistă formele sunt reprezentate simultan din perspective diferite. Observatorul operei de artă este invitat să își extindă experiența vizuală, incluzând și percepția tactilă. Artistul invită la „atingerea" imaginară a operei sale. În mod analogic, imnografii bizantini i-au invitat pe credincioși să perceapă Scriptura vizual și aural; vizual, adică prin *lectura* textului și prin *privirea* picturilor murale și a icoanelor cu teme biblice; aural, adică prin *ascultarea* textului biblic la care imnurile cântate în biserici trimiteau constant. Cubismul și exegeza liturgică imnografică pun accentul pe rolul observatorului sau al ascultătorului în procesul interpretării.

Odată ce analogia a fost explicată, Pentiuc descrie în continuare patru trăsături ale exegezei liturgice (paginile 294-301). Ea interpretează textul biblic *vizual-aural*. Genurile liturgice care presupun transmitere sonoră sunt: psalmodia, imnografia, omiliile, lecțiunile biblice, sinaxarele. Producțiile liturgice transmise vizual sunt reprezentate preponderent de iconografie. Exegeza liturgică presupune citirea și *interpretarea integrativă* a Scripturii. Granițele temporale între personaje sau evenimente din Vechiul și Noul Testament sunt anulate. Pentru imnografi, relația între Vechiul Testament și Noul Testament este asemănătoare unei „străzi cu circulație în ambele sensuri" (pagina 299). Exegeza liturgică presupune *împreună-lucrarea* („co-laboration"; pagina 300) între imnograf sau iconograf și ascultător/cititor. Exegeza liturgică vizează *actualizarea* Scripturii în viața credincioșilor.

În continuare, Pentiuc identifică procedeele hermeneutice din exegeza liturgică. *Colajul* – cu trimiteri la procedeul din cubism – este descrierea emoțiilor unui personaj biblic cu vocabular împrumutat din alt loc. Astfel, imnograful realizează o legătură între cele două personaje, de pildă între durerea Maicii Domnului pe Golgota și durerea mamei tinerilor macabei. Următorul procedeu, *intertextualitatea*, este conceptual înrudit cu colajul. *Tipologia* este considerată de Pentiuc – îndreptățit, în opinia mea – tot o formă de intertextualitate. Autorul distinge mai multe tipuri de tipologii: inversată („converted"; pagina 310), chiastică, meta-tipologie, reciprocă, încorporată.

Autorul acestei monografii dedicate exegezei liturgice conlcude că modul de interpretare discursiv și linear al Părinților Bisericii este completat în mod fericit prin maniera interpretativă a imnografilor, care e una mozaicală. Imnografii „reconstruiesc" Scriptura din mici piese textuale (cuvinte, personaje, imagini, elemente narative) distribuite caleidoscopic în creațiile lor și recontextualizate. În termenii pe care Pentiuc îi propune, exegeza liturgică („liturgical exegesis") are ca produs final o Biblie liturgizată („liturgised Bible").

Meritul cercetării efectuate de Părintele Eugen Pentiuc este indiscutabil. *Hearing the Scriptures* este o lucrare inovativă, cu o viziune amplă și complexă asupra interpretării Sfintei Scripturi în cultul Bisericii. Clasificarea tipologiei, analogia cu arta cubistă – ca să mă rezum doar la două exemple de puncte forte ale lucrării – sunt remarcabile și originale.

În ceea ce privește exegeza patristică, nu împărtășesc viziunea autorului, care o vede „lineară, discursivă" – implicit diferită de cea liturgică. Să nu uităm că cea mai mare parte a comentariilor patristice au fost împărtășite credincioșilor sub forma de omilii rostite de aceștia în context liturgic. Potrivit estimărilor, doar Sfântul Ioan Gură de Aur a rostit aproximativ 500 de predici în care comenta cărțile Scripturii! Chiar și după moartea Părinților, credincioșii le-au *ascultat* interpretările biblice păstrate în omiliarele bizantine.

Cred că nu greșesc când afirm că Părintele Eugen Pentiuc a realizat cea mai elaborată explorare a imnografiei din perspectiva teologiei biblice ortodoxe până în prezent. Tezele sale aproape obligă lumea academică ortodoxă la o reconsiderare a propriilor convingeri despre exegeza biblică – o ramură fundamentală teologică, marcată încă de dispute între tradiționalism și mimetism după 1989.

Rev. Assoc. Prof. Constantin Horia Oancea